

BİR TÜRKMEN BABASINDAN BEKTAŞI BABASINA DÖNÜŞÜMÜN HİKAYESİ: HALİFET BABA ZAVİYESİ*

A Story of Transformation From Turkmen Baba (Father) to Bektashi Baba:

Halifet Baba Zāwiya

Ayşe DEĞERLİ**

Öz

Yeseviye, Haydariye ve Kalenderiye gibi heterodoks tarikatların dervişleri, on üçüncü yüzyıldan itibaren göçlerle Anadolu'ya yöneldiler. Burada şehirlerden ziyade köylerde ve göçebeler arasında inançlarını yaymak için müsait bir zemin buldular. Heterodoks zümrelere mensup bu Türkmen derviş ve babaları, genellikle Bizans sınırında bulunan Batı Anadolu'ya yerleşerek burada zaviyelerini kurdular. Savaşçı kimlikleri de olan bu insanlar, söz konusu uç bölgede, gaza ve İslam propagandası yapma imkânına eriştiler. Onlar, Türk beyler ve sultanlar tarafından askeri fethi bölgede kalıcı kılacak birer kolonizatör olarak görüldüklerinden, açtıkları zaviyeler de vakıflarla desteklendi. Göçebe ve yarı yerleşik Türkmen cemaatlerinin yoğun olarak iskân edildiği Batı Anadolu'da Türkmen Babalar, cemaatlerin manevi dünyasını şekillendiren ve onları İslam'a ısındıran figürler oldular.

Menteşe bölgesinde Çine kazasına bağlı Araphisar köyünde eski bir Hristiyan mabedinin kalıntısı taşlar da kullanılarak inşa edilen Halifet Baba Zaviyesi, Batı Anadolu'daki Türkleşme-İslamlaşma sürecinin bir parçası idi. Osmanlı döneminde asli ismi unutularak Baba Sultan olarak anılmaya başlandı ve Bektaşî tarikatından şeyhlerce yönetildi. Vaka-i Hayriye sonrası ise idaresi Kadirilere geçti. Günümüzde hâlâ Alevilerin kutsal görüp ziyaret ettiği makamlardandır. "Hayri Baba" ve "Arab Dede" adlarıyla bilinir. Bu çalışmada Osmanlı arşiv kayıtları doğrultusunda Halifet Baba Zaviyesinin tarihsel dönüşümü üzerinde durulacaktır. Hristiyan bir kült alanından İslami bir alana; akabinde Bektaşîler, Kadiriler ve Alevilerce kutsal sayılan bir makama dönüşme serüveni aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halifet Baba, Baba Sultan, Arab Dede, Aydın-Çine, Osmanlı, Bektaşîlik, Kadirilik, Zaviye.

Abstract

Dervishes of heterodox sects such as Yasawiyya, Haydariyya and Kalenderiyya migrated to Anatolia from the thirteenth century. These people, who were some sort of Islamic propagandists, found a suitable ground for spreading their beliefs in Anatolia, not in cities, but in villages and among nomads. Turkmen *baba* (father) and dervishes, belonging to heterodox groups, settled in western Anatolia, especially in the Byzantine border, and established their *zāwiya*s. They also have warrior identities and had the opportunity to propagate jihād and Islam in the border. As the Turkish sultans saw them as colonizers who would make the military conquest permanent in the region, their *zāwiya*s were supported through waqfs (religious endowment). In western Anatolia, where nomadic and semi-settled Turkmen communities were heavily inhabited, Turkmen dervishes became figures who shaped the spiritual world of the communities and warmed them to Islam.

* Geliş Tarihi: 19.09.2020, Kabul Tarihi: 11.11.2020. DOI: 10.34189/hbv.99.012

** Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ayse.degerli@idu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9035-6745>

Halifet Baba Zāwiya was built in the village of Arabhisar, which was founded on top of the ancient city of Alabanda after the Turkish raids. Stones from the ruins of an ancient Christian temple were also used in its construction. The zāwiya was part of the process of the Turkification and Islamization of the Anatolian lands. During the Ottoman period, his primary name was forgotten, and he became known as Baba Sultan. Bektashi sheikhs ruled it until the nineteenth century. After the *Vaka-i Hayriyye* (1826), its administration passed to the Qadiriyya order. Today, it is one of the sacred temples visited by the Alawites and is known as Hayri Baba and Arap Dede. In this study, historical transformation of the Halifet Baba Zāwiya will be emphasized in accordance with the Ottoman archival records. The adventure of turning from a Christian cult to an Islamic cult and then into a place considered sacred by the Bektashis, Qadiris and Alawites will be described.

Keywords: Halifet Baba, Baba Sultan, Arab Dede, Aydın-Çine, Ottoman, Bektashiyya, Qadiriyya, Zāwiya.

1. Giriş

Malazgirt Muharebesi (1071)'nden sonra Anadolu'ya yönelen Türkmen istilası, bir anlamda, Selçuklu ailesi tarafından bir araya getirilen çeşitli Türkmen cemaatlerinin Bizans Anadolu'suna etnik göçünü temsil ediyordu. Türkiye Selçukluları, Anadolu'nun siyasi ve kültürel hayatında etkin bir unsur olmakla birlikte zamanla onlara rakip olarak hareket eden bir dizi egemen Türkmen siyasi güç de sahneye çıktı. Anadolu'nun Müslüman bölgeleri, bağımsız veya yarı bağımsız Türk devletlerine yani beyliklere bölündü. Batı Anadolu'daki Menteşe bölgesi de aralıklarla akınlara uğradı ve nihayetinde 1261'den itibaren Türkmenler bölgeye daimî olarak yerleşerek Menteşeoğulları Beyliği'ni kurdu.

Menteşeoğullarının idaresi altında bir kaza merkezi olan (Eski) Çine, sosyokültürel açıdan beyliğin önemli şehirlerinden biriydi. Osmanlı idaresine geçtikten sonra da Menteşe vilayetinde kaza statüsünü korudu. Ancak 989/1581 tarihinde Çine, Menteşe'den ayrılarak Sığla sancağına ilhak edildi¹. Osmanlı arşiv belgelerinde Sığla veya Sığla Sancağı olarak ifade edilen yer, coğrafi olarak, bugünkü İzmir vilayetine (Karaburun yarımadası dâhil) tekabül etmekteydi. Dolayısıyla Çine, bu dönemlerde, İzmir'e bağlı kadim şehirler içinde zikredilmiştir. Daha sonraları İzmir ile Aydın arasında idari taksim yapıldığı zaman Çine, Aydın iline bağlanmıştır (Merçil, 2004: 152; Erdoğan-Değerli, 2020: 5-6).

Anadolu'da Türk-İslam kolonizasyon sürecinde, Selçuklu sultanlarının ve Türkmen beylerinin himayesinde dervişlerin desteklediği; bilhassa Bizans sınırında uç bölgelerde mescit, cami, zaviye, tekke gibi dinsel etkinlik merkezleri vasıtasıyla mekânsal örgütlenmeye gidildiği bilinmektedir. Batı Anadolu'daki Çine de bu sürecin parçası olmuş; önce Menteşeoğulları, akabinde Osmanlı döneminde vakıflarla desteklenen tekke ve zaviyeler burada faaliyet göstermiştir. Menteşe Beyliği döneminde Çine, Ahilerin ve Türkmen babaların etkili olduğu bir coğrafya iken, Osmanlı zamanında muhtemelen on yedinci yüzyılda bazı zaviyeler el değiştirerek Bektaşilerin idaresine geçmiştir. Çine kazasına bağlı Araphisar köyündeki Halifet Baba Zaviyesinde de böyle bir dönüşüm yaşanmış; kurucu dervişin ismi zamanla unutulmuş ve devlet kayıtlarında bile “Baba Sultan Zaviyesi” olarak geçmeye başlamıştır.

Aşağıda ayrı başlıklar altında Halifet Baba Zaviyesinin lokalizasyonu ve tarihlendirilmesi, kurucu dervişin kimliği ve öğretisi, zaviyenin gelir kaynakları ve üstlendiği işlevler üzerinde durulacaktır. Halkbilimcilerin veya seyyahların eserlerinde maalesef bu zaviyeden bahis yoktur. Bizanslılar, Suriyeliler, Araplar, Persler gibi komşu halkların bıraktığı kaynaklar ise, Türkmen Anadolu yaşamı hakkında çoğunlukla eksik, genellikle düşmanca ve bazen de yanlış bilgiler içermektedir. Kaynaklardaki bu ciddi eksiklik, Türkmen toplumlarının dinî, sosyal ve kültürel hayatına dair yapılacak çalışmalar önünde temel bir engeldir. Dolayısıyla Halifet Baba Zaviyesi ve oluşturduğu sosyokültürel-dinî ortam hakkında söyleyebileceklerimiz, o dönemin egemen gücünün resmî bakışıyla yani Osmanlı arşiv belgeleriyle sınırlıdır.

2. Mekânsal Konum

Halifet Baba Zaviyesi, Osmanlı dönemi belgelerinde “Baba Sultan” ve “Horasani Baba Sultan” adlarıyla da kaydedilmiş olup Çine kazasına bağlı Araphisar köyünde gösterilmektedir². Bu köy, günümüz idari taksimatında Çine ilçesine bağlı Doğanyurt köyünün Yenice Mahallesi olarak geçmektedir. Antik Alabanda kentinin bulunduğu alan üstüne kurulmuş olan köy³, yöre halkı arasında hâlâ Osmanlı zamanındaki adıyla yani Araphisar olarak anılmaktadır⁴.

Halifet Baba Zaviyesi, Antik Alabanda kentinin üst kısımlarındadır. Buraya araçla ulaşılması mümkün değildir. 28 Şubat 2020 tarihinde gerçekleştirdiğimiz inceleme gezisinde zaviyenin yeri tespit edilmiş ve köylülerle mülakatlar yapılmıştır. Onların “Arab Dede” veya “Hayri Baba” adıyla bildikleri yatır yeri, esasında Halifet Baba’ya aittir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki bir muhasebe kaydı 1850’li yıllarda zaviyede Hayri Baba adlı bir Kadiri şeyhinin oturduğunu bildirir ki⁵, yöre halkının hafızasında da zaviye bu isimle yaşamaktadır.

Antik Alabanda kentinin sur duvarının üst kısmına inşa edilmiş olan Halifet Baba Zaviyesi, şu an bakımsız haldedir. Buna rağmen bahçesindeki piynar ağaçlarına bağlanan çaputlardan, burasının hâlâ aktif bir ziyaretgah ve adak yeri olduğu anlaşılmaktadır. Eskiden dışı yeşil renkte iken daha sonra beyaza boyandığı tarafımıza aktarılmıştır. Zaviyenin inşasında, devşirme malzeme olarak Yunanca yazıt/taşların da kullanıldığı görülmüştür (Fotoğraf-4). Zaviyenin içinde iki, bahçesinde iki olmak üzere toplam dört mezar bulunmaktadır. Ancak kime ait olduklarını gösteren bir mezar taşı veya kitabe mevcut değildir. Zaviyenin bahçesinde ayrıca bir su kuyusu ve mutfak da vardır. Ancak kuyu kör olduğundan zaviyeye çıkıp birkaç gün inzivaya çekilmek veya burada yemek pişirip dağıtmak isteyenler, beraberlerinde bidonlarla sularını da getirmek zorundadır.

3. Tarihlendirme

Elimizde Halifet Baba Zaviyesiyle ilgili bir vakfiye kaydı olmadığından kuruluş tarihini net olarak söylemek mümkün değildir. Osmanlı arşiv belgeleri doğrultusunda bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Şöyle ki on altıncı yüzyıl vakıf defterleri

incelendiğinde, Halifet Baba da dahil olmak üzere, Çine kazasında toplam 12 zaviye tespit edilebilmiştir⁶. Bunlardan 7'si Ahi zaviyeleridir ve Menteşeoğulları zamanında kurulmuş olmaları muhtemeldir. Bölge, 1424'te Osmanlı idaresine geçmiş ve 1474'te buradaki vakıflar sıkı bir denetimden geçirilmiştir. Bu süreçte yasal belgeleri olmayanlar neshedilmiş, mülkleri miriye aktarılmıştır. Ancak Halifet Baba Zaviyesine “nesh eyyâmında” dahi müdahale edilmediği; evvel dönemden kalan ayrıcalıklarının sürdürmesine izin verildiği anlaşılmaktadır. Zira 1583 tarihli vakıf defterinde Fatih Sultan Mehmed dönemindeki tahrir dair şöyle bir atıf vardır (TKGM. A., Defter no. 156, vr. 95a, sıra no. 136):

“Üç çiftlik mikdârı yerdir merhûm Sultan Mehmed Hân mukarrer-nâmesi mücebince mezkûr Sultan Mehmed Hân mukarrer-nâmesinde mastur el-an Şeyh Ali Bey-oğlu İlyas tasarruf ider el-an ‘öşr ve harç verigelmemiş deyu şahâdet itdi er ve hem âyende ve revendeye hizmet olunur dediler deyu defter-i atıkde masturdur hâliya dahi ‘öşr ve harac verigelmedi ve hem âyende ve revendeye hizmet olunur dediler hâliya Mehmed tasarrufundadır [...]”

Dolayısıyla bu zaviyenin en geç on beşinci yüzyıldan itibaren mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Vakıf defterinde 1474 öncesinde de zaviyenin vergi muafiyeti olduğu kayıtlıdır ancak bu ayrıcalığı bahşeden Osmanlı mıdır yoksa Menteşeoğulları Beyliği midir, buna cevap vermek güçtür. Halifet Baba Zaviyesinin birtakım vergilerden muaf tutularak devlet tarafından desteklendiği ise açıktır.

4. Kurucu Şeyhin Kimliği ve Öğretisi

Halifet Baba'nın tarihsel kimliği hakkında veriler sınırlıdır. Bu başlık altında terminolojik açıdan “baba” kelimesine ve bir Bektaşî lakabı olarak kullanımına giden tarihsel sürece yer verilecek; Halifet Baba'nın Halifet Gazi'yle ve Hacı Bektaş Veli'yle bağlantısı, üstlendiği rol ve öğretisi üzerinde durulacaktır.

İsimden sonra gelen “baba” kelimesi, yaşlı erkekler için bir saygı ifadesi olarak çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bir ismin parçası olarak bilinen en iyi örneği, *Binbir Gece Masalları*'ndaki “Ali Baba ve 40 Haramiler” hikayesidir. Bir lakap olarak derviş çevrelerinde, bilhassa Bektaşîler arasında, yaygındır. İran örneğinde olduğu üzere kimi zaman derviş isimlerinden önce getirilen bir sıfattır. Tasavvuf üslûhu olarak ise Selçuklular döneminden itibaren tarihî kaynaklarda rastlanmaktadır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında kendilerini Babailer olarak adlandıran dervişler, Orta ve Güneydoğu Anadolu'daki isyanın aktörleri olmuşlardır (Taeschner, 1986: 838). 1240'taki bu isyanı fiilen başlatan Baba İshak, Türkmen dervişlerden biridir. Onun müritlerinden olan Hacı Bektaş Veli de genellikle baba lakabını kullanmıştır. Nitekim sonraki yüzyıllarda Hacı Bektaş Zaviyesinde oturan ve bütün Bektaşîlerin şeyhi mevkiini işgal eden zat “dede-baba” diye anılmış; her tekkenin başkanlığı demek olan makama da “babalık” denilmiştir (Ocak, 1992: 376).

Harezm, İran ve Azerbaycan'dan on üçüncü yüzyılda müritleriyle beraber Anadolu'ya gelmiş olan Türkmen babalar/dervişler, uç beylerinin yanında yer almışlardır. Akınlarla birlikte sınırlar Bizans'a doğru genişledikçe, Batı Anadolu'da

tekke ve zaviyeler inşa ederek bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkin rol oynamışlardır. Sultan ve beyler, bu dervişler aracılığıyla bölgedeki halkların birliğini sağlamış; kazanılan topraklardaki ahalinin yeni otoriteye alışması kolaylaşmış ve ayrıca bu siyaset, yeni fethedilen arazide iskân meselesinin çözümüne büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Eski Türk şamanlarına benzeyen ve heterodoks zümrelerden olan bu Türkmen dervişler, Anadolu’da etkin bir nüfuza erişmişlerdir. (Barkan, 1942: 279-386; Ocak, 1978: 257; Köprülü, 1991: 47, 98-102).

Halifet Baba’nın hangi dönemde yaşadığını, Bektaşilikle bağlantısını ve Çine’deki zaviyeyi bizzat inşa edip etmediğini bilemiyoruz. Aralık 1895 tarihli bir belgede “Horasanî Baba Sultan” olarak kayıtlı olmasına istinaden Halifet Baba’nın aslen Horasan Türkmenlerinden olup daha sonra Anadolu’ya göç ettiğini düşünüyoruz⁷. Muhtemeldir ki gaza üzerine kurulu İslami bir öğretisi vardı ve bunu Çine bölgesinde yaydı. Burası zaten göçebe ve yarı-göçebe Türkmen cemaatlerinin etkin olduğu bir coğrafya idi (Erdoğan, 2011: 217-238). Halifet Baba da açtığı zaviyede Çine’deki bu cemaatlere İslam propagandası yaparak köylülerle göçebelerin manevi hayatlarını şekillendirmiş olmalıdır.

Çine’den başka Anadolu’nun farklı yerlerinde Halifet adıyla makam ve mevkiler bulunmaktadır. Mesela Amasya’da 1209’da bir medrese yaptırıp 1225’te de vakfını kuran Halifet Gazi’den haberdarız. Tam adı Halifet Alp Gazi ibn-i Tevellâ (Tûli) bin Türkan Şah’tır. Kaç tarihinde ve nerede doğduğu bilinmemektedir. Aslen Danişmendli emiri iken bu devletin yıkılmasıyla Selçuklu hizmetine girmiştir. 1209’da Amasya’da bir medrese yaptırdığına göre, muhtemelen I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ikinci sultanlığı döneminde Amasya valisidir. Mustafa Vâzih onun bir saray ve çok sayıda bina yaptırarak Amasya’ya yerleştiğini; “Amasya’nın üçüncü fatihi” olarak da kabul edildiğini bildirir. I. İzzeddin Keykavus zamanında 1214-22 yılları arasında Sinop’ta sahil muhafaza emirliği görevini üstlenmiştir. 1222-28 arası Amasya ve 1228’den ölümüne kadar olan süreçte ise Erzurum valiliklerini sürdürmüştür. Halifet Gazi, 1232’de yapılan Gürcistan seferi esnasında şehit düşmüştür. (Yinanç, 1982: 5-22; Solmaz, 1993: 6-15; Solmaz, 2006: 237-248, Olcay, 2010: 44; Mustafa Vâzih, 2011: 56). Hem medresesinin kitabesinde hem de kroniklerde “Gazi” lakabıyla anılan Amasya fatihi Halifet ile Çine’deki Halifet Baba’nın bir alakası var mıdır, sorusu ise şu an için cevapsız kalmaktadır. Halifet Gazi’nin soyu üç koldan devam etmiştir. Bunlardan Hatib Kasım-zâde İstanbul’a gitmiş; Kutlu Paşazade ve Ebul Kasım-zâde ise Amasya’da kalmıştır. Halifet-zâdelerin Batı Anadolu ve dolayısıyla Çine’yle bağlantısını gösteren bir kayda şimdilik ulaşılamamıştır⁸.

Menteşeoğulları zamanında Batı Anadolu’da Türkmen babaları güçlü bir nüfuza sahiptir. Ancak Osmanlı zamanında bu bölge, uç olmaktan çıkıp güvenli bir iç kesime dönüştüğünden Türkmen babalarının da devlet nezdinde önemi azalmış; buna mukabil Şii Safevi tehdidine karşı Bektaşilik gibi Ehl-i Beyt sevgisini öne çıkaran tarikatlar önem kazanmıştır. Çine’deki Halifet Baba Zaviyesinin bu süreçten etkilendiği

düşünülmektedir. On beş ve on altıncı yüzyıl arşiv belgelerinde herhangi bir tarikat nisbesi olmaksızın Halifet Baba adıyla zikredildiği halde, 03 Temmuz 1725 tarihli evrakta “Arabhisarında vâki’ Baba Sultan nâm-ı diğer Halifet Baba Zaviyesi” ibaresi⁹ ile kayıtlıdır. 1741 ve sonrası tarihli vakıf kayıtlarında ise Hacı Bektaş Veli Dergâhına bağlı tekkeler arasında gösterilmektedir¹⁰. Zaviye, on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren arşiv belgelerinin çoğunda sadece “Baba Sultan” olarak kayıtlıdır. Dolayısıyla kurucu şeyhinin adının zamanla devlet nezdinde bile unutulduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar on sekizinci yüzyıl itibarıyla Hacı Bektaş Veli Dergâhına bağlı bir zaviye olarak zikredilse de kurucu figür olarak Halifet Baba’nın ne zaman Bektaşî kimliği kazandığını söylemek güçtür. Batı Anadolu’da aynı adla anılan başkaca Bektaşî yapıları da mevcuttur. Mesela Evliya Çelebi, Birgi’de Erbain Dağı’nda bir Baba Sultan Tekkesinden söz eder. Onun yazdığına göre Hacı Bektaş ile birlikte Horasan’dan gelmiş olan Baba Sultan, burada tekkesini kurmuştur ve on yedinci yüzyılda tekkede 200’den fazla Bektaşî dervişi yaşamaktadır (Evliya Çelebi, 2005: 94-95). Arşiv kayıtları Çine’deki Halifet Baba/Baba Sultan’ın da Horasan kökenli olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla Birgi’deki tekkeyle Çine’deki zaviyenin aynı şeyh tarafından veya onun adına halifelerince kurulmuş olması da ihtimal dahilindedir.

Bilindiği üzere 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesiyle birlikte Osmanlı coğrafyasında mevcut Bektaşî tekkeleri de kapatılmıştır. Tarikat ancak Sultan II. Mahmud’un ölümünden sonra yeniden canlanabilmiş; üzerindeki baskı Tanzimat’la hafiflemiştir. Bununla birlikte devlet tarafından bir daha resmen tanınması mümkün olmamıştır. Uzun bir süre Bektaşî tekkelerine Nakşibendi, Kadiri ve Saadiye tarikatı mensupları bir nevi kayyum olarak atanmıştır. 1852 tarihli bir irade ile Hacı Bektaş Veli Dergâhı, Bektaşîlere geri verilmişse de Halifet Baba/Baba Sultan Zaviyesinin tarikata iadesi daha geç gerçekleşmiş olmalıdır. Zira 30 Temmuz 1860 tarihinde Baba Sultan Zaviyesinin tevliyet ve zaviyedarlığı, bir Kadiri şeyhi olan Hacı Mehmed Hayri Baba’nın üç oğlu tarafından müştereken yürütülmektedir¹¹.

Hasluck’un Tsakyrogous’tan aktardığına göre “Aydın’daki Kızılbaşlar her yıl, cemaatlerine inancı ilan eden, dini öğreten ve onları eğiten Bektaşî dervişleri tarafından ziyaret edilmek”teydi. Yani bölgede Alevilerle Bektaşîlerin bağı çok açıktı (2012: 128). Biz bu anlatının izini günümüzde de görebiliyoruz. Zira Aydın’ın farklı ilçe ve köylerinde ikamet etmekte olan Aleviler tarafından yılın belli zamanlarında Madran Baba, Gayb Baba, Er Dede, Olukbaşı Dedesi, Yumurta Baba, Karataş Dede, Aşçı Baba ve Çoban Baba gibi yatırlar ziyaret edilmektedir. Halifet Baba da bu törensel güzergâha dahildir. Çünkü onun Madran Baba’yla kardeş olduğuna inanılmaktadır. Araphisar köylüleri, bazı geceler eşzamanlı olarak her ikisinin merkadinden de bir ışık yükseldiğini iddia etmektedir. Onlara göre bu, iki kardeşin birbirini selamlama şeklidir. Yılın belli zamanlarında Halifet Baba Zaviyesini ziyaret eden Aleviler, burada adak kurbanlar kesmekte ve yemekler pişirip köye dağıtmaktadır¹².

5. Zaviyenin Üstlendiği Dinî ve Sosyal Hizmetler

Selçuklu çağında, dinsel etkinlik merkezleri vasıtasıyla Anadolu'daki Hristiyan kült alanlarının İslam kült alanlarına evrilmesi, mekânsal örgütlenmenin sıklıkla rastlanan bir şeklidir. Dinî kolonizatörlerce kimi zaman eski Hristiyan kurumlarının yanında veya onların makamının üzerine zaviyeler inşa edilmiştir (Özcan, 2007: 66-71). Halifet Baba Zaviyesinin de böyle bir temeli olduğu kanaatindeyiz. Zira inşasında devşirme malzeme olarak kullanılan taş (Fotoğraf 4), yaklaşık olarak milattan sonra ikinci yüzyıla tarihlenen bir Yunanca yazıttır. Bu yazıtta bir rahibi onurlandırmak amacıyla halk meclisi tarafından kutsal alana yapılan adaktan bahsedilmektedir¹³. Dolayısıyla miladi 70 yılında Roma ve dördüncü yüzyılda ise Bizans hakimiyetine geçen Alabanda kentinde bir mabedin bulunduğu; on üçüncü yüzyılda bu coğrafya Türklerin idaresine geçtikten sonra mabedin yıktırıldığı veya zaten evvelden yıkıldığı; kalıntılarının ise zaviyenin inşasında kullanıldığı kanaatindeyiz. Yani bu zaviye, bölgede Hristiyan Bizans'tan Müslüman Türk kültürüne dönüşümün mekânsal bir yansımasıdır.

Halifet Baba Zaviyesi, tıpkı diğer zaviyelerde olduğu gibi, belli bir dinsel öğretinin veya tarikatın gereklerine göre bir yaşantının takip edildiği bir mekân olmalıdır. Başlangıçta propagandist bir tavırla Çine'de İslam inancını; on sekizinci yüzyıldan itibaren ise Bektaşî inanç ve geleneğini yayan bir dinsel etkinlik merkezidir.

Halifet Baba Zaviyesi, yolculara bedava yeme-içme ve konaklama imkânı sunarak bir nevi han/kervansaray ve imaret işlevi de üstlenmiştir.

6. Zaviyenin Vakfı

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması üzerine bağımsızlıklarını elde etmek için harekete geçen mahalli beylikler, otoritelerini sağlamak amacıyla kendi topraklarında yaşayan dervişlerin maddi ve manevi nüfuzlarından faydalanmak yoluna gitmiş; zengin vakıflara dayalı yeni zaviyeler ve tekkeler açılmıştır. Çine'deki Halifet Baba Zaviyesi de benzer bir siyasetin sonucu bazı ekonomik ayrıcalıklarla desteklenmiş görünmektedir. On altıncı yüzyıl tahrir kayıtlarının bildirdiğine göre zaviye vakfının tasarrufunda üç çiftlik miktarı yeri vardır ve yıllık getirisi 800 akçadır¹⁴. Dervişler bu toprakları serbest olarak tasarruf etmiş ve toprak üzerinden alınan vergilerden muaf tutulmuştur. Yolculara yeme-içme ve barınma hizmetleri sunmalarına mukabil kendilerine tanınan bu vergi muafiyeti sayesinde ürettikleri zirai mahsullerin öşrünü devlete vermeyip vakfa dönüştürmeye imkân bulmuşlardır. Görevlilerin maaşları, mutfak ve barınma masrafları ile imar faaliyetlerinin gerektirdiği harcamalar bu gelirden karşılanmış olmalıdır.

Bugün zaviyenin bulunduğu tepeden köye doğru uzanan arazide, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde 7-8 bin civarı zeytin ağacı bulunmaktadır. Bunlar 10 yıllığına şahıslara kiralanmaktadır. Dolayısıyla zaviye vakfına ait olan bu arazide zeytin tarımının ne zaman başladığı sorusu belirmektedir. Çünkü on altıncı yüzyıl

vakıf defterlerinde bu yönde bir kayda rastlamıyoruz. Yine o dönemin tahrirlerine göre mesela 1575'te İzmir, Çeşme, Ayasluğ, Akçaşehir ve Seferihisar gibi civar yerlerde zeytin tarımı yapıldığı halde 1583 tahririnde Çine kazasının hiçbir köyünde bu ürünü göremiyoruz¹⁵. Halifet Baba Zaviyesine ait olan bu arazide zeytin tarımının, oldukça geç bir dönemde on dokuzuncu yüzyıl ortalarında başladığını 30 Temmuz 1860 tarihli bir vakıf kaydından anlıyoruz¹⁶. Bu evrak bize Kadiri tarikatına mensup Mehmed Hayri Baba tarafından “zeytun eşcârı vakfı”nın kurulduğunu; o tarihlerde “ma‘mûlün bihâ” bir vakfiyesinin bulunduğunu; hayatta olduğu müddetçe herhangi bir ücret almaksızın bu vakfın tevliyetini Hayri Baba'nın yürüttüğünü; evlâdiyet üzere vakfın idaresini erkek evlatlarının “ekber ve erşed” olanına yıllık 30 kuruş ile şart koştüğünü bildirmektedir. Yine aynı belge vakfın 04 Ekim 1853-12 Temmuz 1858 arası yaklaşık beş yıllık muhasebesini içermektedir ki böylece zeytin ekimiyle ilgili şimdilik atıfta bulunabileceğimiz en erken tarih 1853 olmaktadır. Hâsılatı ile gelip geçenlere yemek verilmesi gereken bu vakıf arazisine kimi zaman köylülerin tacizlerinin olduğu da zaviye şeyhlerinin gönderdiği arzuhallerden anlaşılmaktadır¹⁷.

7. Sonuç

Bugün Aydın'ın Çine ilçesinde Doğanıyurt köyü sınırları içerisinde ve Antik Alabanda kentinin tepesinde yer alan Halifet Baba Zaviyesi, Malazgirt Muharebesi sonrası başlatılan Anadolu'daki Türk-İslam kolonizasyon politikasının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Orta çağda Anadolu'da inşa edilen binaların sadece küçük bir azınlığı zanaatkarların imzasını taşır ve kurucularının çoğu bilinmez. Halifet Baba Zaviyesi de belki Halifet Baba tarafından bizzat kurulmuş, belki de onun adına/anısına varlıklı bir kimse tarafından inşa ettirilmiştir. Zaviye vakfının vakfiyesine ulaşılamadığından yapının kim tarafından, ne zaman ve hangi şartlarla yaptırıldığı tespit edilememiştir. On beşinci yüzyıldan itibaren arşiv belgelerinde ismini gördüğümüz Halifet Baba Zaviyesi, lehine kurulan vakfın geliriyle yüzyıllar boyu bölgede bir nevi imaret ve kervansaray gibi bir işlev de üstlenmiş; yolculara emin bir barınma yeri olmuş ve ücretsiz yeme-içme hizmeti sunmuştur.

Fatih ve Kanuni dönemi belgelerinde herhangi bir tarikat nisbesi görülmeyen Halifet Baba Zaviyesi, on sekizinci yüzyıldan itibaren Hacı Bektaş Veli Dergâhına bağlı bir yapı olarak kayıtlara geçmiştir. Zamanla aslı ismi de unutulurak sadece Baba Sultan şeklinde anılır ve yazılır hale gelmiştir. 1826'da Anadolu'daki diğer pek çok Bektaşî yapısı gibi Halifet Baba Zaviyesi de el değiştirmiş ve Kadirilerin idaresine bırakılmıştır. Bugün yöre halkı arasında Halifet Baba adı bilinmezken zaviyenin Kadiri şeyhi Hayri Baba'nın adı ise hâlâ yaşamaktadır.

Zeytin ekili arazisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare olunmaktaysa da hakkında bilgi veren herhangi bir tabela konulmadığından aslı ismi ziyaretçileri tarafından bile bilinmeyen Halifet Baba/Baba Sultan Zaviyesi, önemli kültür varlıklarımızdan biridir.

Sonnottlar

¹ Bir *Mühimme* kaydına göre Şevval 989/Kasım 1581’de Balat ve Çine, Sığala sancağında idi ve Aydın’dan ayrılmış Sığala’ya bağlananlarda herhangi bir vergi sorunu yaşanmamışken Balat ve Çine kazaları hâlâ Menteşe sancağı defterinde bulunduğundan bazı vergilerin tahsili konusunda Menteşe Beyi ile Sığala Beyi arasında problemler yaşanmış; bölgenin kadıları İstanbul’a arzlar göndererek meselenin çözümünü istemişler ve bunun neticesinde Menteşe sancağının yeniden tahrir edilmesi emri çıkmıştır. Bu tahrirle Balat ve Çine kazaları Menteşe sancağından ayrılmış; Sığala sancağına dahil edilmiştir. *BOA, A.İDVNSMHH.d*, no. 46/479.

² Arşiv kaynakları künye uzunlukları nedeniyle metinde karmaşıya yol açmaması gayesiyle sonnotlarda verilecektir. *BOA, C.EV.*, no. 2/3074, no. 62/3074, no. 453/22911, no. 535/27028; *TKGM. A.*, no. 156, vr. 95a, *VGM. A.*, Defter no. 261, s. 208, *EV. MH.*, no. 795/385, *EV. MKT.*, no. 2149/294; *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, s. 503; Erdoğan-Değerli, 2020: 122.

³ “*Arabhisari (Alabanda-Alabanda)*’dir. Bu şehir (Evip-Evippe)’in oğlu (Alabandos-Alabandes) tarafından te’sis olundu. Şehir iki sirt arasında ve ‘akrepleri çok bir arzâi üzerinde binâ olunduğundan, hatib-i Yunani (Apolonyos Malakus-Apollonius Malacus) burasını ‘akreble doldurulmuş ve başı aşağı çevrilmiş bir sepete teşbih itmiştir. Alabandalılar müllâyim tab’, tenperver ve müsiki muhibbi olmak ve hüsn-i tabi’adan ‘âri bulunmakla ma’rûf idiler”. Bk. İbrahim Câvid, 2010: 767.

⁴ Hasluck, folklor ve aziz yazınındaki “Arab” veli kavramını irdelemiştir. Ona göre bu kavram iki fikir içermektedir: biri Peygamber’in hemşehrisi ve inancının savunucusu olan Arab; diğeri ise zenc sözcüğünden zenci. Türkiye folklorunda Arab’ın “en yaygın rolü, korkunç hayalet veya cindir. Dünyevi karşılığı zenci kölenin sadakatini yansıtan “Arap” cini karşımıza genelde bir koruyucu olarak çıkar; özellikle bir hazinenin ama aynı zamanda binalar ile kuyuların koruyucusudur. Hayaletli binalar ve hazineyle bağlantılı olarak, “Arap” koruyucu kavramı (1) Doğu’da siyah kölelerin düzenli şekilde güvenilir hizmetkarlar olarak kullanılması ve (2) yaygın folklor uygulaması olan yeni inşa edilmiş bir bina için, ruhunun söz konusu yapıyı koruması amacıyla bir mağduru kurban etmeye dayanmaktadır. Hazine durumunda mağdur, güvenilir hizmetkar olabilir: Onun kurbanı, hem hazinenin yerine ilişkin gizliliği hem de gelecekte korunması için hayaletimsi koruyucuyu hazineli. Gizemli binaları, özellikle kaleleri veya hazineleri ya da her ikisini koruyan Arab cinler kavramı kısmen Türk coğrafî terminolojisinde Arap’ın kendini tekrarlayan kullanımından dolayıdır. *Araphisar, antikçağ Alabanda’sı...*” da bunun örneklerindedir (2013: 302-304).

⁵ *VGM. A., EV. MH.*, no. 795/385.

⁶ Menteşe ve Sığala sancaklarındaki vakıfları gösteren 1530, 1562 ve 1583 tarihli defterlerde toplam 12 yapının adı geçmekte olup bunlardan Ahi Bahşayış, Ahi Bayram Beyi, Ahi Debbağ, Ahi Yunus, Zikirhane ve Kuşoğlu zaviyeleri Çine merkezinde; Ahi İsmail, Ahi Polad, Ahi Ümmet, Halifet Baba, Hacı Ali Fakih ve Hacı Nasuh zaviyeleri ise Çine kazasına bağlı köylerde kayıtlıdır. Bk. Değerli, 2020: 201-215.

⁷ *VGM. A., EV. MKT.*, no. 2149/294.

⁸ Baba İlyas’ın halifesi olmasına rağmen Hacı Bektaş Veli’nin 1240’ta başlayan Babailer İsyanı’na katılmadığı bilinmektedir. Amasya ve Tokat dolaylarında nüfuz kazanan Halifet-zâdeler de Babailer İsyanı’na sıcak bakmamış ve bu isyan sırasında devletin yanında yer almışlardır. Halifet Gazi’nin kardeşi Bedreddin İbrahim Bey isyan sırasında Babailerce öldürülmüş; onun oğlu Şücaeddin Sinan ise Kayseri yakınlarında isyancılarla savaşmıştır. İsyan sonrası yıllarda ve Pervane Süleyman’ın iktidarı zamanında da aile, memleketleri olan Amasya’da varlıklarını devam ettirmiştir. Eratnalılar, Karamanoğulları ve Osmanlılar zamanında başta Amasya olmak üzere ailenin Tokat, Kayseri, Çorum, Canik, Konya ve Ankara’da siyasi-askeri mücadeleler bağlamında izlerini görmek mümkündür. 1393 yılı sonrasında aileyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır (Solmaz, 1993: 37-40, 50-69).

⁹ *BOA, C. EV.*, no. 62/3074.

¹⁰ *BOA, C. EV.*, no. 453/22911, no. 535/27028.

¹¹ *VGM. A., EV. MH.*, no. 795/385.

¹² Millî Mücadele yıllarında da Halifet Baba’nın bölge halkının manevî dünyasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira yine köylülerin anlattığına göre, o yıllarda zaviyenin şeyhi olan zat, bölge halkına Yunan’a karşı savaşmalarını salık vermiş ve zaferi müjdelemiştir. Günümüzden 25-30 yıl öncesine kadar zaviyenin bakımı ve temizliği ile ilgilenen bir yaşlı kadın olduğunu; bazen köye inerek “*Arab Dede sizden yağ istiyor, tavuk istiyor*” dediğini ve ihtiyaçlarını köylüden ücretsiz giderdiğini de bildirmişlerdir.

¹³ Söz konusu Yunanca yazıtın okunmasında destek veren epigrafist Ertuğrul İnanç’a teşekkür ederiz.

¹⁴ *TKGM. A.*, no. 156, vr. 95a; *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 503.

¹⁵ Bk. *TKGM. A.*, defter no. 156 ve defter no. 167.

¹⁶ *VGM. A., EV. MH.*, no. 795/385.

¹⁷ *VGM. A., EV. MKT.*, no. 2149/294, tarih: 31 Aralık 1895.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), C..EV., no. 62/3074, no. 453/22911, no. 535/27028; A.İDVNSMHH.d, no. 46/479.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM. A.), Defter no. 156 (BOA'daki yeni yer numarası 172'dir); Defter no. 167 (BOA'daki yeni yer numarası 171'dir).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM. A.), Defter no. 261, s. 208, EV. MH., no. 795/385, EV. MKT., no. 2149/294.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), (1995). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

2. Diğer Kaynaklar

Barkan, Ömer Lütfi. (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2, 279-386.

Değerli, Ayşe. (2020). "On Altıncı Yüzyıl Sonlarına Kadar Aydın-Çine Zaviyeleri". *Uluslararası Horasan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Elvan Çelebi Sempozyumu (02-04 Ekim 2020), Bildiriler Kitabı, Çorum.*

Erdoğan, Mehmet Akif. (2011). "XVI. Yüzyıl Ortalarında Menteşe Bölgesinde Konar Göçerler". 2. *Uluslararası Bodrum Sempozyumu 9-12 Mayıs 2011, Bodrum.*

Erdoğan, Mehmet Akif ve Ayşe Değerli. (2020). *Balat ve Çine Vakıfları*, Konya: Palet Yayınları.

Hasluck, Frederick William. (2012). *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I*. Çev. Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

--. (2013). *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam II*. Çev. Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İbrahim Câvid. (2010). *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/H. 1308*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köprülü, Fuad. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mustafa Vâzıh Efendi. (2011). *Amasya Fetvâları ve İlk Amasya Şehir Tarihi (Belâbilü'r-Râsiye fî Riyâz-ı Mesâili'l-Amâsiyye)*. yay. haz. Ali Rıza Ayar-Recep Orhan Özel. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Olca, Osman Fevzi. (2010). *Amasya Şehri*. nşr. Harun Küçüçük-Kurtuluş Altunbaş. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

- Ocak, Ahmet Yaşar. (1978). “Zâviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”, *Vakıflar Dergisi* 12, 247-269.
- . (1992). “Bektaşilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 373-379.
- Özcan, Koray. (2007). “Anadolu’da Kültürel Dönüşümün Mekânsal Ürünleri Selçuklu Çağı Dinsel Etkinlik Merkezleri”. *Toplumsal Tarih* 159, 66-71.
- Solmaz, Sefer. (1993). “Halifet Gazi ve Halifet-zâdeler”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- . (2006). “Türkiye Selçukluları Devrinin Ünlü Gazisi Mübarizü’-d-Din Halifet Gazi”. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 16, 237-248.
- Taeschner, Franz. (1986). “Baba”, *EF* (İng.), c. 1, Leiden: Brill, s. 838.
- Yinanç, Refet. (1982). “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi* 15, 5-22.

Ekler: Halifet Baba/Baba Sultan Zaviyesinin güncel durumunu gösteren fotoğraflar (Çekim Tarihleri: 28 Şubat 2020)

Fotoğraf 1: Zaviyenin ön taraftan genel görüntüsü (su deposu, mezarlar ve mutfakla birlikte)

Fotoğraf 2: Bahçesindeki mezzalar

Fotoğraf 3: Arka taraftan görüntüsü

Fotoğraf 4: Duvarındaki devşirme malzeme olarak Yunanca yazıt.

Fotoğraf 5: Halifet Baba Zaviyesinin içinden bir görüntü